

UDC 339.5(497.11:498)“1906”
<https://doi.org/10.2298/ZMSDN2388517M>
ОРИГИНАЛНИ НАУЧНИ РАД
Примљен / Received: 7. 9. 2023.
Прихваћен / Accepted: 10. 10. 2023.

СРБИЈА И РУМУНИЈА: ПИТАЊЕ ИСПОРУКЕ СОЛИ И ПРЕГОВОРИ ЗА ТРГОВИНСКИ УГОВОР 1906. ГОДИНЕ

МАРИЈА МИЛИНКОВИЋ

Београд, Србија
mariahistory1512@gmail.com

САЖЕТАК: У раду се прате настојања српске владе да унапреди трговинске везе са Румунијом, у време када је Царинским ратом са Аустроугарском отпочела борба за економску независност Краљевине Србије. Притисци Аустроугарске и условљавање српске владе да набавља со из Угарске, претили су да угрозе добре односе Србије и Румуније. На основу грађе из Државног архива Србије, личне заоставштине Михаила Г. Ристића, српског посланика у Букурешту, као и доступне литературе, анализирани су околности које су претходиле склапању трговинског уговора између Србије и Румуније, као и потешкоће са којима се српска влада сусрела приликом наметнутог питања набавке соли за српско тржиште. Поред наведених извора, новински чланци из *Политике* омогућили су да се стекне јаснија слика о расплету око испоруке соли током 1909. године.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Царински рат, Михаило Г. Ристић, Коста Стојановић, Никола Пашић, Краљевина Румунија

Аустро-српски економски сукоб који је избио 1906. године, утицао је између осталог на снажније организовање спољне трговине Краљевине Србије. Једна од најважнијих грана привреде у Србији била је трговина, а Царински рат и немогућност да своје производе извезе на аустроугарско тржиште, тешко су је погодили. С обзиром на то да су остале балканске државе биле богате аграрним производима, трговинска размена са њима била је ограничена, а да би пронашла нова тржишта Србија је морала да се упозна са европским финансијским и привредним приликама, да изгради планску саобраћајну политику, склопи нове трговинске уговоре,

повећа разноврсност извоза и развије кланичну индустрију. Ослобађање српске привреде од Аустроугарске представљало је срж политичко-економског значаја Царинског рата, а истовремено је довело и до већег интересовања европских држава за српске производе [Ђорђевић 1962: 293–294, 384].

Лична заоставштина Михаила Г. Ристића (1864–1925), која се чува у Архиву САНУ, посебно је значајна за разумевање српско-румунских трговинских односа. Ристић је политичку каријеру започео 1884. године у Министарству иностраних дела Краљевине Србије, био је секретар српског посланства у Цариграду (1893–1895), заступник конзула (1895), а затим и конзул у Скопљу (1896–1897, 1903–1906), секретар посланства у Бечу (1898–1899) и конзул у Битољу (1899–1903). Предано је радио на пропаганди и јачању националне свести код Срба у Османском царству, као и на организовању и спровођењу четничке акције у Старој Србији и Македонији. На челу српског посланства у Букурешту био је од 1906. до 1914. године, а затим је именован за посланика у Риму, где је остао до 1917. године [Милосављевић 2020: 413].

У Ристићевој заоставштини налазе се драгоцени документи и извештаји који се односе на Стару Србију и Македонију: лична преписка, Грађа за мемоаре, Грађа сродника, Финансијска документација, лична документа, исечци и исписи европске штампе између 1916. и 1918. године, као и илустративни материјал. У оквиру Грађе за мемоаре сачувано је 13 укорићених свезака дневничко-мемоарских белешки из Букурешта, означених римским бројевима, које обухватају период од 1906. до 1913. године. Није сачувана свеска XIII која се односи на записе између 11. новембра 1912. и 20. априла 1913. године, док на крају XIV књиге (септембар 1913) Ристић наводи да се наставак налази у XV књизи, која није сачувана. Поред мемоарских белешки које је Ристић оставио, у његовим књигама налазе се и преписи докумената званичне кореспонденције Посланства Краљевине Србије у Букурешту са Министарством иностраних дела Краљевине Србије и са румунском владом [Архив Српске академије наука и уметности¹, Лична заоставштина Михаила Г. Ристића, *Грађа за мемоаре (Грађа)*, 14243/207]. Имајући у виду да у фонду Посланства Краљевине Србије у Букурешту и у Политичком одељењу Министарства иностраних дела Државног архива Србије нису сачувана сва документа која се тичу склапања трговинског уговора Србије и Румуније, коришћење I, VIII и IX књиге мемоара Михаила Ристића помогло је да се стекне јаснији увид у ову проблематику.

*

Током 1905. године Србија се у спољној политици сусрела са низом тешких питања. Требало је радити на обнови дипломатских односа са Енглеском, који су прекинути након Мајског преврата, са Аустроугарском договорити услове новог трговинског уговора, решити питање набавке

¹ Надаље: АСАНУ.

топова и другог војног материјала, као и питање зајма за ново оружје и изградњу железнице. Две владе самосталних радикала, на чијем челу је био Љубомир Стојановић, од маја 1905. до марта 1906. године покушале су да реше ове спољнополитичке изазове [Ђурић 2005: 210–213].

Затварање аустроугарске границе за српску робу и избијање Царинског рата претило је да угрози привреду Краљевине Србије. Још у јануару 1906. године српска влада је, у намери да изврши притисак на Аустроугарску, позвала велике силе да уђу с њом у трговинске преговоре. Поред тога, Царински рат је нагнао српску владу да нарочиту пажњу обрати на привредне односе са својим суседима, пошто је најповољнији пут извоза српске робе водио преко Румуније и Бугарске. Непостојање трговинског уговора између Србије и Румуније, али и чињеница да су обе земље преваходно извозиле аграрне производе, довело је до ограниченог трговинског обрта између њих, а увођење нове царинске тарифе почетком 1906. у Србији претило је да погорша трговинске односе [Ђорђевић 1962: 318, 331–331]. Српска влада је, у настојању да ојача трговинске везе с Румунијом, али и да обезбеди отпремање својих производа преко румунских лука на Дунаву и Црном мору и даље, у фебруару 1906. године предузела прве кораке код румунског посланства у Београду како би се повели преговори о склапању трговинског уговора. Румунска страна се брзо одазвала овом предлогу, изразивши спремност да преговори што пре отпочну, али је истовремено истакла значај једне тачке која би могла да спречи закључивање трговинског уговора, па и да прекине добре односе Румуније и Србије [Алексић-Пејковић и Анић 2006а: док. 167, 354].

Још од времена кнеза Милоша со је била најважнији производ који је Румунија извозила у Србију, а од краја 19. века Србија је увозила око 25 милиона килограма соли годишње [Ђорђевић 1962: 332]. Пошто је 1910. године истицао Уговор о набавци соли који је Србија склопила са Румунијом десет година раније, код румунске владе појавила се забринутост када се дознало да Аустроугарска врши јак притисак на српску владу како би добила концесију за со. Наиме, почетком 1905. године, када је питање српског зајма у иностранству за набавку топова, познато као Топовско питање, почело да се заоштрава, аустроугарски посланик у Београду, Константин Думба (Konstantin Dumba), је из српског Министарства финансија добио усмену изјаву да ће српска влада набављати со и петролеј из Угарске. Угарски делегати су током 1905. и почетком 1906. вршили притисак на Србију, и позивајући се на ово обећање тражили да српска влада постигне споразум о набавци соли са Аустроугарском. Још већа забринутост у круговима румунске владе наступила је оног тренутка када се прочуло да ће Србија попустити пред аустроугарским притисцима зарад извоза српске стоке у Двојну монархију. Имајући ово у виду, румунска влада је изричито напоменула да би у случају давања концесија за со Аустроугарској, преговори о трговинском уговору између Србије и Румуније пропаали, те је тражила од српске владе уверења да се такав захтев Аустроугарске неће прихватити [Алексић-Пејковић и Анић 2006а: док. 354; Ђорђевић 1962: 332].

После две владе Љубомира Стојановића, и кратке, прелазне владе Саве Грујића (март/април 1906. године), решавање горућих проблема преузео је Никола Пашић, који је формирао хомогену радикалску владу у априлу 1906. године. Након што је пензионисањем официра-завереника решено „завереничко питање”, Велика Британија је обновила дипломатске односе са Србијом, а Пашићева влада се окренула проналажењу начина да преброди економске невоље проузроковане Царинским ратом са Аустроугарском. У овом послу Пашићу су посебно значајни били Лазар Пачу, министар финансија, и Коста Стојановић, министар народне привреде [Јовановић 2005: 215–216].

Михаило Г. Ристић, који је на чело посланства Краљевине Србије у Букурешту постављен указом од 10. јуна 1906. године, наследио је постојеће невоље око питања испоруке соли и трговинског уговора с Румунијом. Председник српске владе посебно је нагласио потребу да се с Румунијом одржавају пријатељски односи, а да трговински односи што више развију. У августу 1906. године, непосредно пред полазак у Букурешт, Ристић је од Пашића добио смернице према којима је требало да се руководи у српско-румунским пословима. Осим одржавања пријатељско-трговинских веза, Пашићу је било важно да се спречи свако зближавање Румуније и Бугарске, а у погледу набавке соли, напоменуо је да ће се она вршити путем писаних понуда (оферталном лицитацијом) [АСАНУ, *Грађа*, 14243/207, књ. I, 2–3].

Убрзо по доласку у Букурешт, Михаилу Ристићу је српска влада наложила да код румунске владе поради на добијању њеног пристанка о покретању преговора ради склапања трговинског уговора са Србијом. Пошто су српски стручњаци већ били ангажовани у трговинским преговорима са другим државама, српској страни би умногоме било олакшано да преговоре с Румунима води у Београду. Стога је Пашић предложио, уколико румунска страна дâ сагласност, да се преговори воде у Србији, а Ристић је 17. септембра упутио званичну ноту румунском министру спољних послова, генералу Јакобу Лаховарију (Iacob Lahovary). У њој је предочио жеље српске владе у погледу развијања трговинских односа и склапања трговинског уговора, а Лаховари је 28. септембра обавестио српског посланика да румунска влада у погледу економских односа са Србијом има истоветне тежње, и да би у циљу што бољег развијања трговинских односа ваљало закључити трговински уговор. Румунска влада је пристала да се преговори воде у Београду, и за тај задатак именовала је пет делегата: потпредседника Народне скупштине Димитрија Неницескуа (Dimitrie S. Nenițescu), управника Државних монопола Тудора Радулескуа (Tudor Radulescu), помоћника директора Царинарница Јеремију Морандинија (Eremia Morandini), народног посланика Павла Гречануа (Paul Greceanu) и члана букурешке Трговачке коморе Јоана Сочека (Ioan Soces). Од наведених имена, Димитрије Неницеску (1861–1930), који је био на челу делегације, био је личност са највећим политичким искуством. Каријеру је започео деведесетих година 19. века као адвокат, затим је вршио дужност генералног секретара Министарства унутрашњих дела

Краљевине Румуније, био је директор Народне банке, и један од лидера Конзервативне странке [АСАНУ, *Грађа*, 14243/207, књ. I, 19–22].

Од српских делегата за преговоре су изабрани управник Државних монопола Раша Милошевић, начелник Државне ветеринарске службе Алекса Поповић, шеф Одељења за царинску тарифу Душан Јоксимовић и професор економије на Правном факултету у Београду Момчило Нинчић [Државни архив Србије², Министарство иностраних дела, Трговинско-политичко одељење (МИД, Т), 1907, р45, Записи са седница преговора о трговинском уговору између Србије и Румуније (*Записи*), Протокол I, Београд, 3/16. октобар 1906].

*

Крајем септембра 1906. Ристић је био примљен на свечаној аудијенцији код краља Карола I (Carol I) (1866–1914) у Синаји, летњој резиденцији румунских владара, како би предао своје акредитиве. На свечаној аудијенцији је имао прилике да се упозна с кључним личностима румунске политике у том тренутку. Командант румунске трговачке поморске флоте, пуковник Јон Коанда (Ion Coandă), правио је друштво српском посланику током његовог повратка у Букурешт, те је Ристић искористио zgodnu прилику да покрене разговор о јачању трговинских односа Румуније и Србије [Алексић--Пејковић и Анић 2006б: док. 211]. Још од времена Париског уговора из 1856. године Румунија је са Србијом одржавала трговинску везу тако што је својим бродовима превозила со намењену за српску државу, а у празне шлепове је са српске обале преносила српске прехранбене производе за Браилу и Галац. Румунско бродарство је притом плаћало извесну годишњу накнаду за пристајање на понтонски мост Српског бродарског друштва, али уговор о пловидбеним односима Румуније и Србије није постојао, пре свега због тога што обе земље нису биле развијене за индустријски извоз [АСАНУ, Лична заоставштина Михаила Г. Ристића, Извештаји из Букурешта, 14243/2296 Алекса Немањић – Михаило Ристићу, Београд, 6. септембар 1906].

Према извештају Алексе Немањића, секретара Српског бродарског друштва, Србија је била спремна да склопи споразум између Српског бродарског друштва и државног румунског бродарства, а онда и с француским поморским друштвом Фрејсине, како би се, између осталог, француским индустријским производима олакшао увоз у Румунију и Србију. Ово француско поморско друштво било је спремно да у Сулини и Браили прими српско жито и живу стоку, и да их извози на морска пристаништа широм Средоземља. Када је, међутим, Алекса Немањић састављао белешку за Михаила Ристића о пловидбеним односима Румуније и Србије, тек је требало утврдити све појединости могућег споразума [Ibid]. Пуковник Коанда дао је гаранције Ристићу да Србија може да рачуна на извоз својих производа служећи се румунским бродовима, и да ће српски трговци бити третирани на исти начин као и румунски. Истовремено,

² Надаље: ДАС.

говорећи о некадашњем Царинском рату између Румуније и Аустроугарске, Коанда је истакао његов значај за развој румунске трговине, што је за Ристића могло бити охрабрујуће, имајући у виду да је Србија у непријатном Царинском рату са Двојном монархијом имала подршку Румуније [Алексић-Пејковић и Анић 2006б: док. 211].

Ристић је убрзо имао прилике да упозна и Дуилија Замфирескуа (Duiliu Zamfirescu), начелника румунског Министарства иностраних дела. На састанку који је одржан крајем септембра, Замфиреску је Ристићу дао врло корисне информације које се тичу циљева румунских делегата у преговорима за склапање трговинског уговора. Обавестио је да ће делегати радити на томе да се трговински уговор заснива на начелу највећег повлашћења, потврдио је да ће румунска пристаништа бити доступна за извоз српских производа, али је посебно нагласио да је набавка соли за српско тржиште из Румуније неопходан услов за потписивање уговора [АСАНУ, *Грађа*, књ. I, 24–26].

У време када је иницијатива о покретању српско-румунских преговора о трговинском уговору била тек у зачетку, српска влада је учинила још један корак у Румунији како би остварила трговинске везе с важнијим трговинским центрима, а и како би српски производи лакше доспели на нова тржишта: Министарство народне привреде Краљевине Србије на челу са Костом Стојановићем је 12. септембра 1906. године донело одлуку о оснивању Краљевске трговинске агенције у Браили. Основни задатак ове агенције био је да развија везе са лукама Галац и Одеса, као и да се стара о извозу српских производа с ових територија. Србија је те јесени успела да закључи уговор са француским поморским друштвом Фрејсине, а споразум су сачинили и Фрејсине и Државно бродарство Краљевине Румуније. На тај начин дошло је до повезивања дунавског саобраћаја с прекоморским, јер је Фрејсине из Браиле и Сулине преузимао српску робу и допремао је у луке на Средоземном мору [Idem, 28–29; Ђорђевић 1962: 312].

*

Преговори за склапање трговинског уговора између Румуније и Србије вођени су у Београду од 3. октобра 1906. и трајали су пет дана. Након прегледања српских и румунских нацрта уговора, српски делегати су истакли да у румунским нацртима недостаје клаузула о арбитражи, која се налази у српским нацртима. Румунска страна, имајући у виду да је арбитражни поступак дуг и сложен, сматрала је да би спорна питања требало решавати дипломатским путем. Уз то, одредбу о најповлашћењу нацији видели су као довољну за одржавање трговинских односа Румуније и Србије [ДАС, МИД, Т, 1907, р45, *Зайиси*, Протокол I, Београд, 3/16. октобар 1906].

Српски делегати су прихватили румунски нацрт уговора од 17 чланова као основу преговора, али су припремили и списак артикала за које су тражили смањење румунске таксе на увоз. На другој седници преговора, вођеној 4. октобра 1906, посебна пажња усмерена је на дужину трајања трговинског уговора. Српској страни није одговарао предлог румунске,

да трговински уговор буде склопљен на четири године, верујући да је то исувише кратак период да би се обезбедила стабилност трговинских односа. Румунски делегати аргументовали су своју одлуку чињеницом да су у последње време сви уговори које је Румунија склопила закључени на исти период, изузев уговора с Немачком. Истовремено, уверавајући српске делегате да румунска влада не планира да откаже споразум по његовом истеку, инсистирали су да се прихвати предложени рок, на шта је српска страна коначно пристала [ДАС, МИД, Т, 1907, р45, *Зайиси*, Протокол II, Београд, 4/17. октобар 1906; Idem, Протокол III, Београд, 5/18. октобар 1906]. Жеља румунске стране да трговински уговор важи до 1910. године била је надахнута чињеницом да је уговор о лиферовану соли закључен 1895. такође важио до 1910. године. На тај начин, по истеку трговинског уговора са Србијом, румунска влада би могла вршити притисак за обнову уговора о набавци соли [Ђорђевић 1962: 333].

Српски делегати су у наставку преговора инсистирали да се поведу преговори о смањењу румунских царина на увоз појединих артикала из Србије, на шта су румунски делегати пристали, иако би смањење царине било у супротности с упутствима које им је румунска влада дала пре поласка за Београд. Након што је српска страна изнела прохтеве у погледу смањења појединих царина, уследили су аргументи румунске стране. Жељећи да се заштите интереси националне производње, румунски делегати одбили су да попусте у погледу смањења царина за, у првом реду, шљивовицу³, свеже воће, пекмез, огревно дрво и природне минералне воде [ДАС, МИД, Т, 1907, р45, *Зайиси*, Протокол III, Београд, 5/18. октобар 1906].

Иако су румунски делегати заузели чврст став и нису дали назнаке да ће попустити у погледу смањења царина, српски делегати су још једном покушали да убеду румунску страну у супротно. Изјавивши да одустају од већине захтева, тражили су уступке за само три ставке: свеже шљиве, лигнит и брикете. Румунски делегати су још једном истакли да су управо ти производи они које треба највише заштитити, поготово због тога што је производња брикета у Румунији тек почела да напредује. С обзиром на то да румунска влада није тражила смањење српске царине на увоз, а и подстакнути тежњом да се што пре склопи трговински уговор, делегати Србије су се одрекли претходно наведеног захтева за смањење царине за шљиве, лигнит и брикете. Захваљујући се на разумевању, румунски делегати изразили су уверење да ће нови уговор бити од користи за трговину обе земље, и да ће користити додатном учвршћивању традиционалног пријатељства између Србије и Румуније [ДАС, МИД, Т, 1907, р45, *Зайиси*, Протокол IV, Београд, 7/20. октобар 1906].

Истог дана када је завршена последња седница преговора, румунски делегати су изразили жељу да се састану са Лазаром Пачуом, министром

³ Румунски делегати изнели су још један аргумент за одбијање смањења царине за увоз српске шљивовице. Традиционално пиће њихових сељака, цујка (рум. țuică), слабије је од српске шљивовице, те су образложили да румунске сељаке не би требало подстицати да је замене за пиће које садржи већи проценат алкохола [ДАС, МИД, Т, 1907, р45, *Зайиси*, Протокол III, Београд, 5/18. октобар 1906].

финансија Краљевине Србије. Пачу је примио румунске делегате, а том састанку присуствовао је и Момчило Нинчић, члан српске делегације и стручни саветник. Румунски делегати су на овом састанку изнели захтев да српска влада изда ноту којом ће се обавезати да ће након истека постојећег уговора о набавци соли српска држава со набављати лицитацијом, на којој ће присуствовати Румунија. Обећање др Милана Марковића, Пачуовог претходника на месту министра финансија, дато аустроугарској влади, да ће нов уговор о куповини соли Србија склопити у Угарској, представљало је главни разлог због ког су румунски делегати тражили да се српска влада обавезе да ће со набављати лицитацијом. Пачу се позвао на нови трговински уговор и образложио румунским делегатима да ће се уговор закључити по принципу најповлашћеније нације, и да би за Румунију то требало да буде довољно, јер јој се тиме гарантује да ниједна трећа држава неће имати већа права и олакшице. С друге стране, и Србија новим трговинским уговором добија статус највећег повлашћења, чиме су и Србија и Румунија у том погледу изједначене, те би било неправедно да Румунија траженом изјавом добије једну повластицу више од Србије. Пачу је истакао и да би таква изјава српске владе била у супротности са шестим чланом Закона о монополу соли из 1890. године, по коме управа монопола врши набавку потребних количина соли или непосредним куповањем од страних режија, или преко оферталне лицитације [ДАС, МИД, Т, 1907, р45, Лазар Пачу – Николи Пашићу, Београд, 14. октобар 1906; Монополски закони, књ. 2. *Издавачка књижарница Геце Кона*, бр. 27/23, чл. 6].

Иако су румунски делегати од министра Пачуа добили усмену изјаву да ће Румунија бити позвана да достави своју понуду за со када за то дође време, румунски делегати су инсистирали да се та изјава учини писменим путем. Након двочасовне расправе, румунски делегати су предложили да усмену изјаву коју је дао министар финансија, изговори и српски посланик у Букурешту румунском Министарству иностраних дела. Министарство иностраних дела Краљевине Србије прво је наложило Ристићу, а затим опозвало наредбу да се учини оваква изјава [ДАС, МИД, Т, 1907, р45, Лазар Пачу – Николи Пашићу, Београд, 14. октобар 1906].

Два дана након овог догађаја, 12. октобра 1906. године, Михаило Ристић је отишао на још један састанак са начелником Министарства иностраних дела Румуније. Замфиреску је поново поменуо питање набавке соли као *sine qua non* за постизање споразума, и на састанак је позвао и шефа Конзуларног одељења, Михаила Бургелеа (Mihail Burghiele). Међутим, на Замфирескуово изненађење, Бургеле му је саопштио да су се румунски делегати већ вратили из Београда, а да се о *солском њишању* није расправљало на преговорима. Ристић затим наводи да је Замфиреску покушао да прикрије своје чуђење тврдњом да је у договору с Министарством 11. октобра послао делегатима упутства у вези с проблемом испоруке соли, а Бургеле га је подржао констатацијом да су те смернице стигле прекасно, јер су делегати већ кренули пут Букурешта. Пажљиво слушајући њихов разговор, Ристић је искористио погодан тренутак и објаснио да је Србија

већ одбила аустроугарска уцењивања у погледу права приоритета у трговинским пословима, и да би овај румунски услов деловао слично као и аустроугарски. Притом, Ристић је нагласио да румунски делегати који су послати у Београд нису добили посебна упутства која се тичу набавке соли, те је образложио да су делегати, по његовом сазнању, већ завршили свој задатак и да набавку соли нису уопште везали за трговински уговор, сматрајући да то питање није ни било пресудно за постизање румунско-српског договора. Ристић даље тврди да је Замфиреску, у настојању да оправда своје држање, саопштио да Румунија нема намере да тражи посебан положај за себе, већ да јој је битно да Србија сачува своју економску слободу и право на избор. Додао је и то да Румунији извоз соли у Србију није од пресудног значаја, већ профит румунског бродарства који се добија транспортовањем соли [АСАНУ, *Грађа*, књ. I, 41–46].

Да је Ристић био у праву сведочи његов састанак с Димитријем Неницескуом, који је био на челу петочлане делегације која је у Београду преговарала о склапању трговинског уговора. Неницеску је 14. октобра обавестио Ристића да је румунска влада усвојила уговор закључен у Београду, и да је преостало извршити формалности како би га Народна скупштина могла одобрити. Што се тиче српске набавке соли, Неницеску је открио Ристићу да румунски делегати верују да румунска со може да конкурише аустроугарској и по цени и по квалитету, те нису сматрали да је неопходно да се у самом трговинском уговору са Србијом посебно регулишу та питања. Додао је и то да и Србија има велике користи од увоза соли из Румуније, с обзиром на то да се може служити празним румунским лађама за извоз српског угља [Idem, 47–49].

Иако је трговински уговор већ био састављен, а спорно питање испоруке соли остављено по страни, Замфиреску није пропустио прилику да то питање још који пут истакне као пресудно за Румунију. Он је запазио да је уговор склопљен на четири године, колико траје и уговор о куповини соли склопљен између Румуније и Србије, те је поручио Ристићу да ће Румунија након тог периода вршити притисак на Србију за обнову трговинског уговора, уколико Србија одустане од набавке румунске соли. И почетком новембра 1906. Замфиреску је поново покренуо ово питање. Иако је раније искључивао могућност да Србија лицитацијом набавља со од Румуније, сада је Ристићу предлагао управо тај начин, што је наставило да иритира српског посланика. Ристић га је због тога описао као човека *џумачке њиропе и фанфарона* [Idem, 52, 66–68].

Осим у званичним политичким круговима, питање соли је уочи потписивања трговинског уговора заузимало битно место и у румунској штампи. Ристић у својим мемоарима цитира занимљиве белешке из листа *La Roumanie*, који се у једном чланку осврнуо на закључен уговор о извозу меса између Београдске кланице и француске фирме „Пижон” из Бордоа. У њему су изражене симпатије према Србији и жеља да из Царинског рата изађе као победница, али је на досетљив начин провучено и питање набавке соли, кроз надање да ће кућа „Пижон” тражити да јој се свиње из Србије шаљу усољене. Осим овог листа, и лист *Le Monument Economique*

је почетком новембра у једном чланку посветио значајно место питању соли у трговинском уговору између Србије и Румуније, имајући у виду значај њеног транспорта за постојање румунске речне трговинске флоте и профит који од тога иде румунској држави [Idem, 75–76].

*

Да би трговински уговор с Румунијом што пре ступио на снагу, постигнут је договор да се потписивање уговора изврши у Букурешту, за шта је Михаило Г. Ристић добио пуномоћје од краља Петра Карађорђевића. Ипак, од тренутка када су преговори у Београду били готови до потписивања уговора прошло је два и по месеца. Димитрије Ђорђевић наводи да је уговор потписан тек крајем децембра 1906. зато што је румунска влада чекала да јој Михаило Ристић дâ изјаву да ће, када за то дође време, Румунија бити позвана да учествује у утакмици за набавку соли [Ђорђевић 1962: 334]. Међутим, у првој свесци мемоарске грађе Михаило Ристић не наводи да је од српске владе стигла било каква инструкција да учини такву изјаву, нити сведочи да су Румуни одуговлачили потписивање уговора због тога што им је питање набавке соли било препрека трговинском уговору.

Разлогâ због чега је трговински уговор потписан тек крајем децембра било је више. После неколико молби послатих српској влади да му пошаље текст уговора, јер би *поштомисивање докуменџа чију садржину не зна било смешно и незгодно*, Ристић је коначно добио препис трговинског уговора 13. новембра [АСАНУ, *Грађа*, књ. I, 72–73, 81, 85]. Иако је српски посланик у Букурешту, како наводи у својим мемоарима, настојао да се потписивање изврши што пре, унутрашње прилике румунске владе, али и приватне обавезе Јакоба Лаховарија, одгодиле су реализацију овог чина. Средином децембра 1906. Ристић је замолио Бургелеа да се текстови уговора што пре спреме за потписивање, и саопштио да српска влада нема ништа против да се ратификације измене у Букурешту. Михаил Бургеле је обећао да ће се постарати да се овај посао убрза, те је недељу дана касније, 23. децембра, Ристић добио позив да дође у Министарство иностраних дела Краљевине Румуније и да донесе своје пуномоћје ради потписа. Јакоб Лаховари због болести није присуствовао потписивању, већ је преко Бургелеа замолио Ристића да потпише оба примерка трговинског уговора. Министар иностраних дела Румуније ставио је свој потпис на текст уговора 29. децембра, али је само потписивање заведено под датумом од 23. децембра 1906, док је ратификација извршена 2. априла 1907. године [Idem, 117, 127, 138, 144; Nanu 1938: Nr. 817].

*

Политичка неслагања и сукоби између Народне радикалне странке и Самосталне радикалне странке вођени око готово свих унутрашњих и спољних питања нарочито су били интензивни у време Царинског рата и Топовског питања. Трвења између опозиције и власти вођена су, између осталог, преко листа *Ogjek*, органа Самосталне радикалне странке, и

листа *Самоуџрава*, органа Народне радикалне странке. Идеја за склапање трговинског уговора са Румунијом јавила се, као што је већ поменуто, фебруара 1906. године, у време владе самосталских радикала, на чијем челу је био Љубомир Стојановић. У *Огјековим* чланцима влада Николе Пашића није нападана у вези са преговорима за трговински уговор са Румунијом све до потписивања уговора, почетком 1907. године, на шта је *Самоуџрава* у броју 27 (1. фебруар 1907) дала детаљан коментар [*Самоуџрава*, 1906–1907; *Огјек*, 1906].

Одговарајући на *Огјекову* замерку да трговински уговор са Румунијом не олакшава српски извоз у Румунију, а ни румунски у Србију, *Самоуџрава* је са значајном дозом ироније образложила да је обезбеђен трговински однос Србије и Румуније, а затим је истакла да је *Огјек* *сасвим случајно пројусио да каже шта би то више земљорадничка Србија могла и имала да увози у земљорадничку Румунију* [*Самоуџрава*, 1. фебруар 1907, бр. 27].

Овим трговинским уговором Србији је осигурано питање транспорта српске робе преко румунских лука, и уређене су повластице које је Србија уживала на румунским пристаништима [Ђорђевић 1962: 334]. Што се тиче набавке соли, средином новембра 1909. отворена је лицитација, на којој су биле четири понуде. Румунска је, после немачке, била најскупља, док су понуде мађарског и италијанског трговачког друштва биле повољније, нудећи 29,60, односно 25,50 динара за једну тону соли. Уочи почетка лицитације, Мађарско трговачко акционарско друштво и румунска влада склопили су споразум по коме ће, уколико мађарска понуда добије на лицитацији, већи део набавке уступити румунској страни. На тај начин је, иако се Србија определила за мађарску понуду, Румунија од 1910. године испоручивала Србији 60% соли, док је преосталих 40% добила Угарска, те до новог румунског притиска на српску владу по том питању није дошло [*Полиџика*, 15. новембар 1909: 1; *Idem*, 28. новембар 1909: 1; АСАНУ, *Грађа*, књ. IX: 49–50; Ђорђевић 1962: 334].

У јануару 1910. године румунски министар грађевине Василе Морцун (*Vasile Morțun*), у разговору с Ристићем споменуо је како Румуни не полажу на новчане користи у лифEROвању соли за Србију, већ на политичке, и изразио жал што се Србија није определила за њихову понуду. И у разговору с инжењером Ангелом Салињијем (*Anghel Saligny*), Ристић се дотакао резултата лицитације у Београду, и добио образложење због чега су Румуни склопили договор с угарском страном. Салињи је тврдио да су у Румунију стигле вести да на лицитацији *не моју успети без бакшиша, а давајући га нису моћи јер режија је у државним рукама и нису моћи провесити потребну суму* [АСАНУ, *Грађа*, књ. IX: 47; *Idem*, књ. X: 71–72].

Овим договором румунске и угарске стране цена соли била је значајно подигнута, имајући у виду да је Мађарско трговачко акционарско друштво Бугарској нудило со по цени од 22 динара [*Полиџика*, 15. новембар 1909: 1; Ђорђевић 1962: 334].

Царински рат је утицао на српску владу да развије своју спољнотрговинску политику, али је истовремено и показао како притисак једне велике силе може да угрози добре односе две земље. Мађарски захтев из 1905. године, да Србија набавља со у Угарској, утицао је на румунске политичаре да заузму оштрији став према Србији током 1906. године. Постављајући набавку соли као *sine qua non* за склапање трговинског уговора, Румунија је покушала да се избори за своје економске интересе, не попуштајући у том захтеву све до завршетка преговора са Србијом. Мада у самом трговинском уговору питање соли није дотицано, оно је представљало највећу препреку његовом склапању.

Иако је мемоарска грађа Михаила Г. Ристића умногоме допунила истраживање о склапању трговинског уговора између Србије и Румуније, о самом току преговора и другим појединостима он нам не даје много података. По свему судећи, Ристић из Београда није добијао никаква обавештења о томе с којим потешкоћама се сусрећу српски делегати у преговорима са румунским делегатима, или око којих тачака су се спорили. Имајући у виду да је у својим дневницима преписивао саопштења која је добијао од српске владе, па и писма приватног карактера, можемо закључити да не би пропустио да наведе и извештаје о преговорима за трговински уговор да их је добио.

Вредно истицања је и то да је Ристић добио текст трговинског уговора после више од месец дана након што су све његове појединости утврђене. Ристић је, као што смо већ напоменули, неколико пута тражио Министарству иностраних дела Краљевине Србије да му пошаље препис уговора, а у мемоарима није забележио да је на те молбе добио било какав одговор. Тек је 11. новембра 1906. године забележио да је обавештен депешом из Београда да ће текст уговора бити послат сутрашњом поштом [АСАНУ, *Грађа*, књ. I: 85]. Такође треба истаћи да је у јесен 1909. године, када се приближавала лицитација за набавку соли, Ристић обавестио српску владу да *солско питање* у великој мери занима румунску владу. Управо у то време, дотадашњег румунског посланика у Београду Виктор Кућурану (Victor Cuciureanu), заменио је Георге Филалити (Gheorghe Filaliti), према коме је Ристић, на основу негативних гласина које је чуо од *два високо постављена и озбиљна чиновника овдашње Министарства иностраних дела*,⁴ био сумњичав. Сматрајући да због тога на Филалитија треба обратити посебну пажњу, Ристић је замолио српску владу да га извештава о свему што се односи на набавку соли, а посебно уколико се деси да румунска понуда изгуби на лицитацији [АСАНУ, *Грађа*, књ. VIII: 209–214]. Међутим, у Ристићевим мемоарима нема података о томе да је добио одговор на послато писмо, те по свему судећи, није добијао обавештења од српске владе о томе како теку припреме за лицитацију, а ни њене резултате.

На основу Ристићевих белешки не можемо сазнати детаљније о његовом односу са председником српске владе, Николом Пашићем, али бројни

⁴ Михаило Ристић није навео њихова имена.

негативни коментари који се односе на Пашићеву политику и критике његових особина исписаних у Грађи за мемоаре, могу да нас наведу да закључимо да је између њих постојала извесна нетрпељивост. То може бити један од разлога због којих српска влада није редовно слала српском посланству у Букурешту извештаје који се тичу трговинског уговора и набавке соли. Из Ристићевих белешки повремено се може наслутити да је био иритиран начином на који је вођена кореспонденција са српском владом. О разлозима кашњења преписа трговинског уговора или изостанку обавештења од стране српске владе о питањима у вези са трговинским уговором и набавком соли, Ристић није давао коментаре.

ЦИТИРАНИ ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Необјављени извори:

Архив Српске академије наука и уметности (=АСАНУ),
Лична заоставштина Михаила Г. Ристића,
Грађа за мемоаре, 14243/207.
Извештаји из Букурешта, 14243/2296.
Државни архив Србије (=ДАС),
Министарство иностраних дела,
Трговинско-политичко одељење (МИД, Т), 1907, р45.

Објављени извори:

Алексић-Пејковић, Љиљана и Живота Анић /прир./ (2006а). *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. 2, св. 1/1. Београд: САНУ, Одељење историјских наука.
Алексић-Пејковић, Љиљана и Живота Анић /прир./ (2006б). *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. 2, св. 2/1. Београд: САНУ, Одељење историјских наука.

Литература

Ђорђевић, Димитрије (1962). *Царински райи Аустро-Угарске и Србије 1906–1911*. Београд: Историјски институт.
Ђурић, Ђорђе (2005). Министарски савет 1905–1906. Влада Љубомира Стојановића. У: *Владе Србије: 1805–2005*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 210–213.
Јовановић, Владимир (2005). Министарски савет 1906–1907. Влада Николе Пашића. У: *Владе Србије: 1805–2005*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 215–216.
Милосављевић, Борис (2020). *Београдски родослови*. Београд: Балканолошки институт САНУ.
Монополски закони (1923), књ. 2, св. 27/23, чл. 6. Београд: Г. Кон.
Одјек, Београд, 1906. (дневни лист).
Политика, Београд, 1909. (дневни лист).
Самоуправа, Београд, 1906, 1907. (дневни лист).
Nanu, Frederic C. /ed./ (1938). *Condiца tratatelor și a altor legăminte ale României 1354–1937*, vol. 1. București.

SERBIA AND ROMANIA: THE ISSUE OF SALT SUPPLY
AND NEGOTIATIONS FOR A TRADE AGREEMENT IN 1906

by

MARIJA MILINKOVIĆ
Belgrade, Serbia
mariahistory1512@gmail.com

SUMMARY: This article examines the process of concluding a trade agreement between Serbia and Romania in 1906 when the Tariff War between Austria-Hungary and Serbia began. Memoirs of a Serbian diplomat Mihailo G. Ristić, who served as a Minister in Bucharest between 1906 and 1914, significantly contributed to our understanding of the diplomatic relations between Serbia and Romania in this period. Furthermore, documents from the State Archives of Serbia helped us gain insight into economic issues. Given the fact that since the end of the 19th century Serbia imported 25,000 tons of salt from Romania per year, the pressure of the Austro-Hungarian government on Serbia to purchase salt from Hungary alarmed the Romanian government. Considering that the salt export for the Serbian market was relevant to the Romanian economy, this problem threatened to damage the good diplomatic relations between Serbia and Romania. However, although Romanian political circles and the Romanian Embassy in Belgrade viewed this issue as very important, the Romanian negotiators did not raise the matter of salt supply at the negotiations for a trade agreement in October 1906. Although Austria-Hungary tried to crush the Serbian economy with the Tariff War, it allowed Serbia to develop trade and find new markets for its products. By concluding a trade agreement with Romania in December 1906, Serbia secured the issue of transporting Serbian goods through Romanian ports and strengthened trade connections with its neighbor.

KEYWORDS: Tariff War, Mihailo G. Ristić, Kosta Stojanović, Nikola Pašić, Kingdom of Romania